

О. В. Криворучкіна, канд. геогр. наук,
доцент кафедри економіки, підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті систематизовано підходи до оцінювання продуктивності підприємства, ідентифіковано їх дискусійні аспекти. Визначено перспективні напрями удосконалення методичного інструментарію оцінювання продуктивності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: продуктивність, метод, додана вартість, витрати, доходи.

Вступ. Оцінювання продуктивності підприємства є одним з основних елементів системи управління та обґрунтування господарських рішень. Різноманітність

методичних підходів до вимірювання продуктивності зумовлена неоднозначним трактуванням цієї дефініції, що визначає об'єктивну необхідність їх систематизації та вдосконалення для пошуку оптимальних напрямів розвитку підприємства та методів управління, що сприятимуть виходу суб'єктів господарювання на позитивну траєкторію функціонування. Підходи до оцінювання продуктивності диференційовані за показниками, що аналізуються, та за цілями самого аналізу. Систематизація та вдосконалення існуючого інструментарію створить передумови для більш якісної ідентифікації економічного результату та підвищить рівень співставності таких результатів між різними підприємствами.

Постановка задачі. В сучасних умовах господарювання дослідження продуктивності вітчизняними науковцями обмежуються здебільшого продуктивністю праці та продуктивністю виробничого устаткування. Акцентування уваги на оцінюванні продуктивності через призму використання персоналу та устаткування не дозволяє створити комплексну інформаційну базу для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення результативності діяльності підприємства, оскільки не враховує усі фактори виробництва. Узагальнення літературних джерел свідчить про наявність двох підходів, що зумовлюють неоднозначність методичного інструментарію оцінювання продуктивності підприємства. З одного боку, продуктивність розглядається як достатньо обмежене поняття, що кількісно вимірюється через певний показник. З іншого боку, продуктивність багатогранно характеризує діяльність підприємства, а кількісна її ідентифікація потребує аналізу сукупності показників, що вимагає систематизації та вдосконалення підходів до оцінювання продуктивності задля вдосконалення системи управління нею.

Результати. Історичними витоками сучасних підходів до оцінювання продуктивності підприємства стали багатофакторні моделі, запропоновані американськими економістами Я. Тинбергеном (1942 р.) та Я. Стиглером (1947 р.). У 50 роки ХХ сторіччя їх перелік доповнили праці М. Абрамовица, С. Фабриканта, Д. Кендрика, Р. Солоу, Д. Юргенсона, З. Грилеха.

Узагальнення світових наробок стосовно комплексного підходу до оцінювання продуктивності підприємства дозволяє зробити висновок про неоднозначність існуючих підходів. Так, С. Синк виокремлює сім основних показників, які характеризують ефективність діяльності підприємства: дієвість, економічність, якість, прибутковість, продуктивність, якість трудового життя, впровадження інновацій [1]. Ця точка зору дозволяє ідентифікувати показник продуктивності як необхідний, але разом з тим другорядний по відношенню до прибутку. Згідно іншої точки зору [2], продуктивність трактується як узагальнююча категорія, що охоплює всі аспекти діяльності підприємства, такі як якість, ефективність, результативність, задоволення потреб споживачів, обсяги виробництва. Цієї точки зору дотримуються І. Погосов [3], Л. Абалкін [4], П. Хромов [5], Б. Плишевський [6] та ін. Варто відзначити, що в економічній теорії та у практиці «ефективність» здебільшого використовується як поняття, а «продуктивність» як кількісний вимірник ефективності господарської діяльності.

Більшість економістів визначає продуктивність як відношення кількості продукції (товарів, послуг) до кількості ресурсів, витрачених для створення чи виробництва цієї продукції за одиницю часу. Витрати здійснюються у формі праці, капіталу, енергії, матеріалів та інформації. Вищезазначене визначення зумовлює наявність як загальних показників продуктивності, що враховують всі витрати, так і часткових показників (за окремими видами витрат). Існуючі підходи до визначення сукупного показника продуктивності систематизовано у табл. 1.

Таблиця 1

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ПРОДУКТИВНОСТІ

Автор	Показник	Розрахунок
Кремнев Г.Р.	Сукупна продуктивність організації	$\frac{\text{загальний обсяг виробництва}}{\text{витрати праці} + \text{витрати капіталу} + \text{матеріальні витрати} + \text{інші витрати}}$
Зубов В.М.	Загальна продуктивність	$\frac{\text{обсяг валової продукції}}{\text{сумарні витрати}}$
	Багатофакторна продуктивність	$\frac{\text{додана вартість}}{\text{витрати на робочу силу} + \text{витрати на основний капітал}}$
Петров А.Ю.	Загальний показник продуктивності (фінансова продуктивність)	$\frac{\text{обсяг реалізованої продукції}}{\text{сумарні витрати на виробництво і реалізацію продукції}}$

Варто відзначити, що кожний автор орієнтується на певний грошовий вимірник обсягу продукції (товарна, валова, реалізована, чиста (або додана вартість)), хоча саме цілі аналізу визначають доцільність застосування того чи іншого грошового виміру продукції. І якщо визначення товарної, валової, чистої продукції має усталений алгоритм розрахунку, то підходи до оцінювання доданої вартості різняться між собою. Найбільш розповсюдженим підходом є її ототожнення з чистою продукцією, а відтак розрахунок базується на відрахуванні від доходу (виручки) від реалізації продукції матеріальних витрат.

Однак, у світовій практиці існують інші методи розрахунку. У роботі «План Ракера Групові стимули», продуктивність, розрахована на базі доданої вартості, — це дохід за відрахуванням заробітної плати. Натомість, Поль А. Страсман [9] відзначає, що сумарний обсяг доданої вартості є різницею між валовою виручкою та вартістю сировини, комплектуючих виробів, енергії, послуг. Він поділяє сумарний обсяг доданої вартості на дві частини: вартість, додана капіталом та вартість, додана працею. У свою чергу, частина, створена працею, поділяється на дві складові: створену виробничою працею та управлінською працею. Не зважаючи на складність практичної реалізації, безперечною перевагою методу є можливість оцінювання продуктивності управлінського персоналу. На підставі доданої вартості доцільно визначати часткові показники продуктивності, що створює передумови для визначення найбільш ефективних товарів, послуг, операцій чи заходів, які підвищують додану вартість.

Частковими показниками продуктивності праці, основного капіталу та матеріальних ресурсів є відповідно показники зарплатовіддачі, фондівіддачі, матеріаловіддачі, які характеризують відношення обсягів виробництва продукції (робіт, послуг) до витрат ресурсів, що використані для їх виробництва. Традиційні підходи до класифікації показників продуктивності систематизовано у табл. 2. Їх недоліком є обмежене коло факторів виробництва, що не охоплює всіх економічних ресурсів, які перетворюючись у товар чи послугу (об'єкт ринкового обміну) трансформуються у фактори виробництва. Основна увага акцентується на традиційних (матеріальних) ресурсах, тоді як у сучасних умовах господарювання зростає зна-

чення інтелектуального та інформаційного факторів виробництва, що зумовлено наступним:

- інформація стала самостійним ресурсом, який має специфічну цінність;
- інформація та інформаційний сектор набули статусу найпотужнішого джерела зростання результативності діяльності підприємства;
- інформаційні технології створили нову якість взаємодії основних факторів виробництва;
- інтелектуально-інформаційні фактори стали основою створення доданої вартості, натомість натурально-майнові та вартісні фактори відійшли в їх основу;
- інтелектуальні ресурси формують базу технологічного досвіду, знань і кваліфікації;
- зростання значення людського капіталу як бази технологічного досвіду, знань і кваліфікації;
- збільшенням сфери інформаційно-комунікаційних технологій у створенні доданої вартості.

Таблиця 2

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПОКАЗНИКІВ ПРОДУКТИВНОСТІ

Ознака	Показники продуктивності
За факторами виробництва	— продуктивність праці; — продуктивність капіталу; — продуктивність факторів виробництва
За одиницями виміру	— за натуральними показниками; — за трудовими показниками; — за вартісними (грошовими) показниками
За ступенем охоплення	— часткові показники продуктивності; — показники сукупної продуктивності
За видами продукції	— продуктивність на базі валової продукції; — продуктивність на базі товарної продукції; — продуктивність на базі реалізованої продукції; — продуктивність на базі чистої продукції (доданої вартості); — продуктивність на базі умовно-чистої продукції

Існуючі підходи до класифікації показників продуктивності обмежені виробничим етапом, у той час коли спектр бізнес-процесів суб'єктів господарювання достатньо широкий, а ефективність їх діяльності залежить не лише від виробничої стадії, а й від стадії постачання, збуту продукції тощо, що зумовлює доцільність виокремлення показників продуктивності за основними бізнес-процесами.

Широке розповсюдження при співставленні результатів діяльності та витрат ресурсів отримали індексні методи виміру продуктивності, сутність яких найбільш повно розкривається у рамках багатofакторної моделі Д. Синка [1], що виокремлює наступні етапи управління продуктивністю:

- вимірювання та оцінювання продуктивності;
- планування продуктивності на підставі інформації попереднього етапу;
- контроль та підвищення продуктивності;
- вимірювання та оцінювання ефективності управлінських рішень, спрямованих на підвищення продуктивності.

Згідно моделі Д. Синка, управління продуктивністю сприймається як процес, метою якого є досягнення цілей підприємства на основі стратегічного та оперативного планування заходів по підвищенню продуктивності підприємства та контролю за їх

реалізацією. Модель дозволяє розраховувати часткові і сукупні статичні коефіцієнти, часткові і сукупні динамічні індекси продуктивності, витрат та прибутковості. Результатом аналізу є визначення абсолютного та відносного впливу динаміки продуктивності (обсягу витрачених ресурсів) і рівня цін на прибутковість підприємства. Алгоритм розрахунку продуктивності за Д. Синком представлено у табл. 3.

Таблиця 3

БАГАТОФАКТОРНА МОДЕЛЬ ВИМІРЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ Д. СИНКА

Показник	Алгоритм розрахунку	Зміст показника
1. Визначення індексів змін продукції та витрат		
Кількісний індекс за видами продукції і витрат		Зміна обсягів виробництва та витрачених ресурсів у натуральних одиницях
Індекс цін для окремих видів продукції та витрат	$\frac{\text{дохід (собівартість) поточного періоду у цінах попереднього періоду}}{\text{дохід (собівартість) попереднього періоду}}$	Зміна цін на продукцію і ресурси
Сукупний індекс за видами продукції та витратам		Сукупна зміна обсягів реалізованої продукції та понесених витрат
2. Визначення коефіцієнтів «витрати/доходи»		
Коефіцієнт «витрати/доходи»	$\frac{\text{витрати на реалізовану продукцію}}{\text{виручка (дохід) від реалізації}}$	Частка кожного елемента витрат у доходах підприємства
3. Розрахунок зважених індексів результативності		
Індекс продуктивності	$\frac{\text{кількісний індекс для сукупної продукції}}{\text{кількісний індекс для кожного виду витрат}}$	Відносна зміна продуктивності витрат
Індекс відшкодування витрат	$\frac{\text{індекс цін для сукупної продукції}}{\text{індекс цін для кожного виду витрат}}$	Відносна зміна темпів зростання цін на продукцію відносно цін на елементи витрат
Індекс прибутковості	$\frac{\text{сукупний індекс за продукцією}}{\text{сукупний індекс за видами витрат}}$	Відносна зміна прибутковості
4. Визначення абсолютного впливу на прибуток змін зважених індексів результативності		
Вплив на прибуток змін у продуктивності	$\frac{\text{статі витрат}}{\text{кількісний індекс для сукупної продукції} - \text{кількісний індекс для кожного виду витрат}}$	Грошовий вираз впливу на прибуток змін продуктивності
Вплив на прибуток змін у цінах	вплив на прибуток сукупних змін у цінах та продуктивності – вплив на прибуток змін у продуктивності	Грошовий вираз впливу на прибуток змін цін
Вплив на прибуток змін у продуктивності та цінах	$\frac{\text{статті витрат}}{\text{сукупний індекс по продукції} - \text{сукупний індекс за видами витрат}}$	Абсолютна зміна прибутку

Головними перевагами моделі Д. Синка вважаємо такі:

— наявність контуру зворотного зв'язку з реалізованими управлінськими рішеннями для можливості модифікації системи виміру;

—формування погляду на продуктивність як на частину загального процесу управління підприємством;

—націленість виміру на фінансовий результат діяльності підприємства — отримання прибутку;

—можливість формування моделі у зворотній послідовності, що дозволяє визначати відповідний рівень прибутковості та продуктивності, на підставі чого розраховувати потребу у кількості та вартості ресурсів, необхідних для їх досягнення;

—можливість планування продуктивності та її впливу на прибутковість підприємства.

Незважаючи на певні переваги, запропонована модель, на нашу думку, має ряд недоліків:

—планування продуктивності розпочинається з процесу постачання, в той час коли точкою відліку повинно бути дослідження вимог споживачів;

—управління продуктивністю обмежене рамками виробничого процесу, тобто вимірювання здійснюється для бізнес-процесів перетворення матеріалів у продукцію, в той час як підвищення продуктивності можливе за рахунок вдосконалення інших бізнес-процесів;

—значним ускладненням використання запропонованої моделі у практиці господарювання сучасних підприємств є велике різноманіття та динаміка обсягів продукції, іншими словами, її неоднорідність, натомість, традиційна теорія індексів передбачає, що набір товарів, витрат залишається незмінним у часі;

—використання співвідношення «витрати—випуск» обмежується постійною зміною балансу між прямими, накладними та капітальними витратами, що не враховано у запропонованій моделі розрахунку продуктивності та прибутковості підприємства.

Еволюція підходів до оцінювання продуктивності знайшла своє відображення у методиці оцінювання продуктивності Л. Соколової [8], що ґрунтується на показниках доданої вартості та акумулює широкий перелік показників продуктивності. Варто відзначити, що аналіз доданої вартості та можливостей її зростання пов'язаний не лише зі зростанням продуктивності, а й з віддачею капіталу підприємства. Підвищення продуктивності, згідно запропонованої методики, передбачає ефективне управління різними витратами з метою отримання найбільшої доданої вартості. При цьому додана вартість розподіляється між двома факторами: працею та капіталом.

Оцінювання продуктивності за Л. Соколовою здійснюється від загального до часткового, починаючи з загального аналізу продуктивності підприємства до діагностики конкретних факторів її підвищення і включає наступні етапи: 1) загальна оцінка продуктивності підприємства; 2) оцінка продуктивності доданої вартості, праці і капіталу (так званих первинних показників продуктивності); 3) оцінка вторинних показників підвищення продуктивності та пріоритетності їх підвищення; 4) класифікація факторів продуктивності за ступенем впливу на ефективність використання ресурсів, розроблення програми підвищення продуктивності підприємства; 5) контроль і аналіз результатів реалізації програми підвищення продуктивності, ступеня досягнення поставлених цілей.

Л. Соколовою введений показник прибуткової сукупної продуктивності як відношення прибутку до витрат. Співставлення доходів і витрат суб'єктів господарювання характеризується наступними показниками: 1) швидкістю, з якою витрати виробництва перетворюються у готову продукцію; 2) кількістю витрат,

необхідних для отримання певного обсягу продукції; 3) потенційним обсягом продукції, що міг бути отриманим з понесених витрат. Структура витрат визначається у наступній послідовності: вартість продуктивної праці (капіталу), вартість допоміжної праці (капіталу), витрати на не використовувані ресурси. Продуктивною працею, на відміну від допоміжної, є праця, яка безпосередньо додає вартість до матеріалів, створюючи нову вартість. Призначенням цих показників є визначення потенційних доходів підприємства, що могли бути отриманими, якщо б всі наявні ресурси були б повністю використані. За запропонованою методикою, продуктивність досліджується крізь призму трьох факторів: праці, доданої вартості, капіталу. Первинні та вторинні показники за методикою Л. Соколової згруповано у табл. 4.

Таблиця 4

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЗА Л. СОКОЛОВОЮ

Показник	Алгоритм розрахунку
Сукупна продуктивність організації	
1. Сукупна продуктивність (вартісна, фізична, прибуткова)	$\frac{\text{загальний обсяг виробництва (у грошовому чи натуральному вимірі) або прибутку}}{\text{сумарні витрати (трудові, амортизаційні, матеріальні та інші)}}$
2. Частка окремого виду витрат у структурі собівартості	$\frac{\text{конкретний вид витрат}}{\text{загальні витрати}}$
3. Структура загальних витрат	$\frac{\text{вартість продуктивної праці (капіталу)}}{\text{загальні витрати}}, \frac{\text{вартість допоміжної праці}}{\text{загальні витрати}}, \frac{\text{витрати на невикористовуємі ресурси}}{\text{загальні витрати}}$
3. Рентабельність виробництва	$\frac{\text{прибуток}}{\text{середньорічна вартість виробничих фондів}}$
4. Показник загальної віддачі на капітал	$\frac{\text{прибуток}}{\text{вартість капіталу}}$
5. Прибутковість реалізованої продукції	$\frac{\text{прибуток}}{\text{виручка від реалізації продукції}}$
6. Коефіцієнти реалізації продукції	$\frac{\text{обсяг товарної продукції}}{\text{обсяг реалізованої продукції}}$
Первинні показники продуктивності	
Продуктивність доданої вартості	
1. Продуктивність доданої вартості	фактична продуктивність x ціна продукції x коефіцієнт продуктивності доданої вартості
2. Інтенсивність оборотного капіталу	$\frac{\text{оборотний капітал}}{\text{чисельність працівників}}$
3. Коефіцієнт відповідності матеріалів та обладнання	$\frac{\text{основні матеріальні активи}}{\text{чисельність працівників}}$
4. Продуктивність обладнання	$\frac{\text{додана вартість}}{\text{основні матеріальні активи}}$

Закінчення табл. 4

Показник	Алгоритм розрахунку
5. Коефіцієнт продуктивності доданої вартості	$\frac{\text{додана вартість}}{\text{виручка від реалізації}}$
6. Оборотність основних матеріальних активів	$\frac{\text{виручка від реалізації продукції}}{\text{основні матеріальні активи}}$
7. Факторний аналіз продуктивності доданої вартості	фондоозброєність x коефіцієнт доданої вартості x оборотність основних засобів
	капіталомісткість x фондовіддача інвестованого капіталу
	фондоозброєність x коефіцієнт фондовіддачі інвестицій у обладнання
	фондомісткість x коефіцієнт доданої вартості x оборотність капіталу
Продуктивність праці	
8. Коефіцієнт частки праці	витрати на оплату праці / додана вартість
9. Продуктивність праці	додана вартість / відпрацьовані людино-години
	додана вартість / чисельність працівників
	додана вартість / фонд заробітної плати
10. Індекс трудового доходу	фонд заробітної плати / чисельність працівників-робітників
Продуктивність капіталу	
11. Коефіцієнт частки капіталу	прибуток від реалізації продукції / додана вартість
12. Продуктивність капіталу	додана вартість / основний капітал
	додана вартість / матеріальні та фінансові активи
	додана вартість / вартість машин та обладнання
	додана вартість / матеріальні та нематеріальні активи

До вторинних показників автор відносить: часткові показники продуктивності праці, капіталу в цілому та основного та оборотного зокрема (у т.ч. за елементами). Безперечною перевагою запропонованої методики є її комплексний характер, що передбачає співставлення результатів діяльності підприємства з широким переліком витрат: собівартістю в цілому та за окремими статтями витрат, обсягом майна в цілому та за окремими елементами, витратами трудових ресурсів у цілому та за окремими категоріями персоналу. Незважаючи на комплексний характер, запропонована методика, на нашу думку, має такі недоліки:

— висока залежність продуктивності від принципу розподілу витрат і складу активів організації;

— не всі коефіцієнти, запропоновані автором, за своєю економічною сутністю відносяться до показників продуктивності;

—значна трудомісткість у використанні;
—часткові показники (продуктивність праці, капіталовіддача, енерго- та матеріаломісткість) відображають внесок кожного ресурсу чи фактору у зростання обсягів виробництва продукції, однак не дозволяють визначити їх вплив на обсяг прибутку.

Для оцінювання потенційних можливостей підприємства С. Биром були введені поняття скритої та поточної продуктивності [7, с. 171]. Згідно його теорії, продуктивність оцінюється як відношення фактично досягнутого до наявного, скрита продуктивність — наявного до потенційного, поточна продуктивність — це, з одного боку, відношення фактично досягнутого до потенційного, а з іншого, відношення скритої та розрахункової продуктивності.

Висновки. Критичний аналіз підходів до оцінювання продуктивності підприємства дозволяє зробити висновок про їх ретроспективний характер: орієнтацію на діагностику динаміки змін продуктивності та відсутність спрямованості на досягнення стратегічних цілей і задач функціонування підприємства. Існуючі методи ґрунтуються на теорії факторів виробництва, що передбачає диференціацію показників за складовими елементами праці та капіталу. На нашу думку, управління продуктивністю підприємства вимагає дослідження продуктивності не лише в контексті факторів виробництва, а й як сукупності бізнес-процесів.

За результатами аналізу літературних джерел встановлено, що традиційний вектор оцінювання продуктивності підприємства орієнтований, у першу чергу, на дослідження внутрішніх процесів, що унеможлиблює діагностику впливу зовнішніх факторів, а саме попиту споживачів і ступеня їх задоволеності не лише у кількісному, а й у якісному аспектах. Оскільки, продуктивність залежить від попиту, а попит ґрунтується на базових характеристиках продукту, відповідно, продуктивність повинна вимірюватися не лише фінансовими показниками, що превалюють у сучасних підходах, а й нефінансовими: якісними характеристиками продукції (робіт, послуг).

Сучасні спроби переоцінки фундаментальних засад економічних процесів і розроблення більш адекватних сучасним умовам аналітичних інструментів оцінювання продуктивності підприємства не заперечують багатого накопичено досвіду попередніх наукових шкіл, однак потребують модифікації відповідно до нових умов господарювання в напрямку: виокремлення показників продуктивності за основними бізнес-процесами; розроблення методичних підходів до діагностики продуктивності інтелектуальних, інформаційних та організаційних ресурсів; орієнтації на забезпечення попиту споживачів у якісному аспекті.

Література

1. Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / Д. С. Синк: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1989. — 528 с.
2. Managing white collar productivity. — Arthur D. Utile, Inc. 1981.
3. Погосов И. А. Интенсификация производства на современном этапе: Экономико-статистический анализ / И. А. Погосов. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 254 с.
4. Производительность общественного труда: сущность, роль, факторы роста / Под ред. Л. И. Абалкина. — М.: Мысль, 1987. — 259 с.
5. Хромов П. А. Производительность труда (теория, методология, динамика) / П. А. Хромов. — М.: Наука, 1979. — 239 с.
6. Пльшевский Б. П., Яременко Ю. В. Закономерности движения общественного продукта и национального дохода / Б. П. Пльшевский. — М.: Экономиздат, 1963. — Гл. 1.

7. Бир С. Мозг фирмы / С. Бир. — М.: Радио и связь, 1993. — С. 171.
8. Соколова Л. Г. Производительность: теория, измерение, проблемы роста / Л. Г. Соколова. — Иркутск: Изд-во ИГЕА, 2000. — 241 с.
9. Поль А. Страссман. Информация в век электроники. Проблемы управления / П. А. Страссман. — М.: Экономика, 1987. — 240 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012 р.